

Нина Б. Марковић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за филолошке науке

УДК 821.163.41.09-31 Петковић Р.
Стручни рад
Примљен: 5. марта 2017.
Прихваћен: 24. априла 2017.

ПОСТМОДЕРНИСТИЧКА СВЕТЛОСТ У БУНАРУ ПРОШЛОСТИ

(Истина прошлости и човека у историји у роману *Судбина и коменџари* Радослава Петковића)

Апстракт: У раду се анализира постмодернистичко релативизовање могућности досезања коначне истине о прошлости у роману *Судбина и коменџари* Радослава Петковића. Уочено је да је у овом роману историја представљена као људски и реторички конструкт. Показано је како је приступ историји условљен текстуалношћу, фикционалношћу и индивидуалним интерпретацијама, често идеолошки усмереним. Вештим избором текстова који су инкорпорирани у наратив романа наметнута су онтолошка и епистемолошка питања – питања о онтолошком статусу прошлости и њених докумената, о начинима на које је могуће стећи знања о историји, о суштини људских нарација о прошлости и садашњости. У раду се такође испитује однос књижевног и историографског дискурса и њихове улоге у освешћавању, односно конституисању представе о индивидуалној и колективној прошлости.

Кључне речи: Радослав Петковић, *Судбина и коменџари*, историографска метафикција, постмодернизам, историја.

1. УВОД

У дијалектици оспоравајућег али и надовезујућег односа према структурализму и модернизму, постмодернизам проблематизује суштинска питања филозофије, лингвистике, науке о књижевности, историографије и естетике.

Дијалектику модернизма у постмодернизму супституише идеја о несводивим супротностима и њиховој игри, која није усмерена ка разрешењу трансценденталних телеолошких задатака (в. Лиотар 1988). Запитаност у могућност легитимизације знања и настојање да се релативизују јасне границе међу дискурсима, довели су до радикалног преиспитивања одно-

са између књижевности и историје/историографије и онога што поменуте дискурсе суштински одређује. Поред онтолошког, постављено је и питање епистемолошког карактера – које и какво знање нам књижевност, односно историографија, као дискурси засновани на реторичкој структури, могу пружити, и да ли је поуздано сазнање уопште могуће. У питање је доведена Аристотелова идеја о парадигматској истини књижевности, а историографија је постала дискурзивна пракса конструисања смисла, заснована на наративним моделима и подложна даљој интерпретацији, због чега је истина коју предочава вероватна, а не објективна и чињенична (в. Вајт 2011).

Прошлост је остала важно интересно поље постмодернизма, али је промена у поимању кључних категорија традиционалне сазнајне парадигме довела до промене у конституисању оних жанрова који показују наративни интерес према прошлости. При томе се, пре свега, мисли на разлику у односу на класични модел историјског романа. Историјски роман могуће је дефинисати као врсту романа „чије је тематско полазиште неки сегмент историјске стварности приказан кроз преплитање стварних и измишљених, фикционално уобличених чињеница” (Ајдачић 1996: 245). Идеја о томе да се више не може са сигурношћу рећи шта историја или прошлост објективно јесу, да је коначно знање о њима недоступно, модификовала је основне поетичке поставке поменутог жанра.

2. ИСТОРИОГРАФСКА МЕТАФИКЦИЈА – ДОМИНАНТНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЖАНРА

Инсистирање на неразрешивим противречностима изискивало је осмишљавање новог модела уобличавања недоступне и несазнатљиве прошлости и тако је, како примећује Драган Бошковић, дошло до „формирања приповедно-истраживачког дискурса који се пита о историји питајући се о техникама производње историје, о сопственом приповедању, документима, историјским знаковима и који тако превазилази дискурс који стабилизује званично схватање историје” (2010: 29).

О оваквом типу романа Линда Хачион говори као о *историографској метафикцији* – фиктивној реализацији постмодерне теоријске мисли (1996: 9) – чији је циљ особени облик репрезентације историје и промишљање о тој репрезентацији. То је тип романа у којем се „приповедање, поетика и критика историјског дискурса намећу [...] као пресуднији за приповедање од историзовања” (Бошковић 2010: 30).

Суочен са идејом о „ефекту стварности”, постмодернистички роман промишља сопствене стратегије конструисања те „стварности”, односно начина на који се до одређеног облика истине о прошлости (ипак) може доћи – он, на првом месту, мисли о „сопственој омогућености” (Јерков 1996: 437).

Наведене особине новог вида фикционалног уобличавања прошлости утицале су на успостављање јасне дистинкције између историјског романа, односно историјске фикције, с једне, и историографске метафикције, с друге стране. Потоња, како примећује Линда Хачион, проблематизује претпоставке историјског романа, на првом месту прихваћене представе о дистинкцији између историје и фикције (1996: 202). Такође, важно је истаћи да историјски роман има потребу да обликује смисао, да помири противречности, да конституише затворени наративни свет, да упути на дубљу телеологију индивидуалне, али и колективне судбине. С друге стране, у постмодерном окретању прошлости примећује се „одустајање од објашњења стварности” (Јоковић 2002: 13) и од заснивања њене телеологије.

Линда Хачион разлике између историјске фикције и историографске метафикције успоставља у дијалогу са Лукачевим књижевнотеоријским одређењем историјског романа. Посебну пажњу посвећује начину употребе и тачности (историјских) детаља и података. За разлику од историјске фикције, која детаље схвата као средство за достизање историјске веродостојности и поверења у фикционалну истину, „историографска метафикција се поиграва са истином и неистином историјског записа. [...] извесни познати историјски детаљи намерно су фалсификовани са циљем да се истакну могуће мнемоничке грешке записане историје и стална могућност намерне и ненамерне грешке” (1996: 193).

И поред јасних разлика, ваља приметити да је прво и основно заједничко својство на основу којег је могуће успоставити компарацију и уочити дистинкције, најважнија тема историјске фикције и историографске метафикције – судбина човека у колоплету историјских догађаја, односно друштвено-политичких околности. Питање историјске егзистенције на индивидуалном плану је питање специфичног типа *conditione humana*, за који можемо рећи да „од самог почетка показују тенденцију ка трагизму” (Долежел 2008: 127).¹

На формалном плану заједничка им је фикционализација историјских догађаја и историјских личности (најчеће у функцији споредних романескних ликова) (в. Лукач 1958), иако се приповедни поступци којима се она реализује и њени ефекти у наведеним типовима романа не могу поистоветити. Један од могућих узрока ове разлике је наглашена метанаративност историографске метафикције. Док се у историјској фикцији инсистира на

---

¹ Тако се у *Речнику књижевних џермина* наводи да је класични историјски роман дијакхронијског типа „постигао [...] највећу пуноћу у приказивању људског живота: показао је ‘човјека у историји’, човјека као недужну жртву у тамној игри великих историјских догађаја” (2001: 308). Миливој Солар такође истиче да је роман као књижевни жанр „у бити увијек на неки начин [...] трагичан, јер приповиједа о поразу јунака у сукобу са свијетом” (1988: 42).

Марта Ковач у роману *Судбина и коменџари* примећује да је „трагична судбина [...] једина могућа судбина свих јунака” (СК: 329).

нарацији обликованој у (мање или више оствареном) складу са чињеницама историје и потврди целовитост фикционалног света који важно упориште има у прошлости, метанарација постмодернистичке фикције треба да омогући не носталгични повратак, већ „критичко преиспитивање, иронијски дијалог са прошлошћу уметности и друштва, подсећање на заједнички критички речник” (Хачион 1996: 18).

Пишући о историографској метафикцији, Линда Хачион разматра проблематизовање историје у постмодернизму, које проистиче из суочености двеју супротности које се не могу стопити у хармонично јединство – метанаративност упућује на дубоку саморефлексивност и претпоставку о књижевности и историји као људским конструктима, али свест о томе није препрека за „повратак” заплета и историјске стварности као важног референтног поља (1996: 13). Ипак, тиме се круг не затвара – и заплет и референце су тако обликовани да се укаже на истину о конструктивности људских дискурса и на њихову обавезну идеолошку обојеност (1996: 14).

Из поменутих карактеристика проистиче и тврдња Линде Хачион да постмодерни роман није аисторичан, већ да упућује на могућност успостављања истина, сазнања и поредака – али само у облику људских конструката. На тај начин се поменута ауторка супротставља преовлађујућим претпоставкама о повезаности постмодерне теорије и праксе са идејама о дисконтинуитету и деструкцији. Уместо претпоставке о одлучној негацији у постмодернистичкој теорији и пракси, Хачион заступа идеју о постмодернистичком парадоксу – „постмодернизам [је] противречан феномен који употребљава и злоупотребљава, гради и руши саме појаве које изазива” (1996: 16).

Као најважнија питања историографске метафикције Линда Хачион издваја: проблем наративне форме, интертекстуалност, стратегије представљања, улогу језика, односа између историјске чињенице и искуственог догађаја и епистемолошке и онтолошке последице „изношења проблематичности онога што су историографија и књижевност једном узеле здраво за готово” (1996: 13). Ако се томе дода обновљено интересовање за фабуларни заплет и преплитање историјске/чињеничне и текстуалне референце, могуће је уочити да су поменута, теоријски постављена питања присутна и у пракси српске постмодернистичке књижевности. Пример таквог књижевног стварања је опус Радослава Петковића, и у оквиру тог опуса роман *Судбина и коментари*.

3. ПРОБЛЕМАТИЗОВАЊЕ ИСТОРИЈЕ У РОМАНУ *СУДБИНА И КОМЕНТАРИ*

У роману *Судбина и коментари* готово све је у знаку критичког и иронијског преиспитивања историје и знања/сведочанстава о догађајима

прошлости, што је примећено и у књижевној критици, посебно у монографији Адријане Марчетић *Историја и прича* (2009).

Тако је у Петковићевом роману, на првом месту, могуће препознати иронијско преиспитивање народне, односно колективне визије историје (оличене у народним епским песмама и предањима), у којој су обједињени фикција и идеја/илузија о историјској веродостојности, а која је дуго представљала основу из које се развијала историјска свест српског народа. Та визија, између осталог, почива на епској идеализацији и хиперболизацији, што сведочи о постојању идеолошког концепта који је утицао на обликовање народног предања, односно народне историје.

Управо је народна епска поезија репрезентативни пример претварања историјских догађаја у историјске чињенице, при чему се објективна истина о догађајима изневерава, будући да су они интерпретирани са становишта одређене колективне намере. Иако народно предање у извесној мери упућује на симболички смисао историјских периода и догађаја (а тој перспективи се у роману приклања Викентије Ракић), неоспорно је да оно представља посебну варијанту историјске истине, која наставља да постоји у писаним историјским изворима.

Тако чињенице народне епике настављају свој живот у *Славеносрпским хроникама* грофа Ђорђа Бранковића, које представљају последњи изданак средњовековне и почетак модерне српске историографије (в. Ређеп 2004: 6; Деретић 2007: 412–415), баш као што удаљавање и разлике између Стојана Јовановича и Павела Волкова, ликова Петковићевог романа, упућују на границу између епског и модерног доба. Треба истаћи и то да о трансформацији средњовековне српске културе у 18. веку,² окретању од источне ка западној Европи и културноисторијском значају прелаза из 18. у 19. век, на најбољи начин сведочи деловање Ђорђа Бранковића, Јована Рајића, Захарија Орфелина и Доситеја Обрадовића, па њихово значајно место у роману *Сугбина и коменџари* у том смислу није нимало произвољно.

Критички однос према епској традицији наслућује се у готово карикатуралном обликовању лика Стојана Јовановича, гротескног изданка расељеног српског нација. Могуће је учити пародијско изокретање смисла и функције епске формулативности – „помоз’ Боже и срећо јуначка” Јованович употребљава по аутоматизму и у сасвим неадекватним ситуацијама. Та-

---

² „Осамнаести век је различит од свих ранијих векова српске историје, а друкчији је и од наредних. У њему је највише прекида, највише радикалних промена у основном курсу развитка, највише преокрета, што се испојило на свим плановима националног живота, од друштвеног и политичког до културолошког и књижевно-уметничког. [...] Једна књижевност влада до XVIII века а друга је добила коначни облик у књижевним борбама прве половине XIX века. Осамнаести век је између, као век преображаја, век дисконтинуитета, век етапног развоја од једног ка другом моделу. Културноисторијски он је дужи од календарског. Омеђавају га два прекретничка догађаја у историји српског народа: Велике сеобе (1690) и Први српски устанак (1804–1813)” (Деретић 2007: 405).

кође, пародијски се трансформише идеја Вука Караџића о добром епском певачу, јер Стојан Јованович бледо сећање на народне песме користи да би обликовао (лажно) породично предање – „И пошто није знао ништа, Јовановичу су Немањићи могли да послуже као објашњење и оправдање за све. Из детињства је мутно памтио неке јуначке песме, па је из тог сећања, као из прилично затрпаног бунара, са муком вадио час једно час друго име које би могло представљати име родоначелника оног славног рода којем је и сам припадао” (СК: 21–22).³ У интерпретацији догађаја у бици код Гроцке 1739. године (посебно у коначној верзији ове интерпретације), упућује се на митоманско изокретање истине о догађајима у изградњи породичног предања⁴ и склоност ка (епском) идеализовању и хиперболизовању. Да би се прича приближила истини, она мора бити „мало мање јуначка” (СК: 13). Причама и њиховим верзијама (иронијско изокретање епске варијантности) супротстављају се чињенице – „Но, без обзира на све потоње приче и њихове верзије, чињеница је како је Јован Вуковић свој живот завршио као официр Марије Терезије и поседник малог и мочварног имања у Банату” (СК: 14).

Интересантно је да наратор Јовановичеве приче назива и *повесницима*, повезујући елемент историографског са доминирајућим елементом фиктивног, на исти начин на који као доминатне фигуре аутора историографија издваја историјске личности које су били не само историографи, већ и писци.

Интертекстуалне везе са најзначајнијим делима српске историографије 18. века треба да покажу да „ауторска” историографија не показује ништа другачије тенденције у односу на народно предање.

Док је средњовековна историографија (у виду хроника, летописа и житија) била снажно обојена хришћанском мишљу, модерна, која почиње са *Хроникама* Ђорђа Бранковића, такође има своју, изузетно сложenu, идеолошку условност. *Хронике*, волуминозни историографски спис у пет књига, настају у специфичној ситуацији неслободе, односно у периоду заточења грофа Ђорђа Бранковића, крајем 17. и почетком 18. века у Бечу и Хебу (Ређеп 2004: 5). Бранковић представља историју од постанка света до 1705. године (иако је замишљени концепт ишао још и даље), чиме и сам постаје јунак свога дела. Један од циљева *Хронике* био је да гроф докаже своје деспотско порекло и повеже историју свога народа са судбином других народа југоисточне Европе (Ређеп 2004: 6). Настанак *Славеносрпских хроника* обједињује жеље да се упути на историјски континуитет српског народа, да се сачу-

---

³ Сви цитати из романа наводе се из следећег издања: R. Petković, *Sudbina i komentari*, Beograd: Laguna, 2013.

⁴ „Приватни и особни митови граде се, наиме, напросто на увјерењима, а ријетко који појединац нема барем нека увјерења која сматра особним светињама. Када он о властитим светињама прича, те приче практички добивају увијек статус митова. Тко не познаје ту склоност да се око неких ликова из властитих породица стварају приче које чланови породице поштују и сматрају свагда озбиљним, а најчешће у високом ступњу истинитим?” (Солар 1988: 34–35).

вају национални идентитет под турском влашћу и аутономност на простору Аустроугарске, али и да се обликује нов идентитет самог Ђорђа Бранковића. Његова активност у том правцу приближава историографски рад фикцији, будући да писање *Хроника* подсећа на Рикерову идеју о неопходности стварања наратива у процесу установљавања сопственог идентитета, чиме се живот и представљена историја изнова конституишу у фиктивном модусу.

Судбина грофа/деспота Ђорђа Бранковића представља најчешће помињану загонетку у роману *Судбина и коменџари*, о којој велики број романескних ликова има своје мишљење. Многобројне верзије Бранковићеве животне приче, које се међусобно одбијају и прожимају, сведоче о мноштву интерпретација као једином могућем облику људског сазнања. Чак је и знаменити Бранковићев портрет, у документарном смислу, својеврсна варка – „Већ савремени портрети га приказују као човека са необично дугом седом брадом, све до земље. Е сада: када је имао осамнаест и двадесет година, онда када је по сопственој тврдњи крунисан за деспота [...] свакако није могао имати такву браду. Дакле: ми голобрадог младића, нехотице, замишљамо са брадом старца” (СК: 348).

Ђорђе Бранковић захваљујући *Хроникама* које пише наставља да у српској историографији, књижевности и колективној свести, у значајном броју година, постоји као деспот и наследник династије Бранковића⁵ – што значи да је у наративном облику формирао алтернативни идентитет и у наративу дао одговор историји, односно превазишао условности своје егзистенције (о томе видети и у: Марчетић 2009).

Познато је да је гроф Ђорђе Бранковић писао своје дело „уносећи у њега изводе из многих домаћих и страних извора, преписујући их, препричавајући, скраћујући, комбинујући податке, но увек све подвргавајући сопственој визији српске историје” (Ређеп 2004: 6). Мноштво домаћих и страних извора, тј. родослова, летописа, житија, хроника, од којих свакако ваља издвојити *Летопис ђоја Дукљанина*, *Краљевство Словена* Мавра Орбина, житија српских владара из династије Немањића (чији су аутори архиепископ Данило II, Данилов ученик, патријарх Пајсије, Григорије Цамблак, Константин (Филозоф) Костенечки) и разгранато народно предање, Бранковић користи на специфичан начин – „он дословно преписује када верује писцу, препричава или скраћује ако сматра да нема потребе да све пренесе, мења ако му се не уклапа у концепцију, изоставља када жели да прећути” (Ређеп 2004: 250). У том смислу, могуће је уочити извесну сличност са начином на који настаје усмено предање, али и, њему слично, лично предање Стојана

---

⁵ Адријана Марчетић примећује следеће: „Преносећи се из генерације у генерацију, оснажене ауторитетом ‘мученика за српску народну ствар’, фабулације једног самозванца постале су тако део официјелне историје, историје за коју се обично верује да чува поуздано знање о прошлости. Петковићева прича о Ђорђу Бранковићу доводи у питање поузданост те легенде и иронијски разоткрива сву наивност уверења да историја, не само она коју је писао аутор *Хроника*, већ и историја уопште, увек говори истину” (2009: 64).

Јовановича. Занимљиво је да обојици прича постаје последње уточиште, односно једини начин да превазиђу условности сопствене егзистенције.

Хронике грофа Ђорђа Бранковића сведоче о дискурсу историје као интертекстуланом, конструисаном/селективном, идеолошки условљеном и усмереном ка изграђивању жељеног смисла. Управо те особине историографског дискурса наговештене су у роману *Судбина и коменџари*, иако нису увек експлицитно истицане, чиме је упућено на сродност историјског и књижевног дискурса.

Бранковић интерпретира већ постојеће (колективне или индивидуалне) интерпретације историјских догађаја – формира историјске чињенице са становишта личне идеологије усмерене ка колективном добру, па његове *Славеносрпске хронике* представљају још један писани траг о прошлости, још једну могућу истину о историјским догађајима. Овако конструисане, *Хронике* кореспондирају са постмодерном идејом да „текстови (били они историјски или фиктивни) постоје само као увек-већ организовани или покрени да би били читани на одређене начине” (Хачион 1996: 142).

Занимљиво је да је један од Бранковићевих извора, *Летопис њоја Дукљанина*, такође присутан у наративу романа *Судбина и коменџари* – у виду знамените легенде о страдању дукљанског краља Владимира. Очигледна замена жртве – у једном цитату реч је о Владимиру, а у другом о Владиславу (који је, у ствари, наредио погубљење краља Владимира) – сведочи о изменама у преношењу онога што се сматра „објективном” истином, а у исто време учествује у интерпретацији судбине многих романескних ликова, јер говори о страдању у историјским околностима, које увек крију неку замку.

Следећи значајан историографски текст јесте *Историја разних словенских народа* Јована Рајића, у којој су, као један од основних извора, коришћене управо *Хронике* Ђорђа Бранковића. Инсистирање на истини, односно Рајићева чврста увереност у то да је знање о историјској истини могуће, у роману се имплицитно или експлицитно вишеструко деградира.⁶ Из разговора Доситеја Обрадовића и Викентија Ракића читалац сазнаје да је и сам Јован Рајић Ђорђа Бранковића сматрао деспотом, што су чак и у то време многи сматрали неистином. С друге стране, посредством овог извора, у Рајићеву *Историју* ушле су документарним чињеницама супротне колективне интерпретације – познато је да је Рајић сумњао у веродостојност народног предања, али је посредством Бранковићевих *Хроника* оно уткано у Рајићево дело (в. Деретић 1969: 27–28). Његово историографско дело се, као и *Хронике* Ђорђа Бранковића, препознаје као текст саткан од других текстова – оно посредује знања која су већ била саставни део историјског дискурса и која су већ представљала текстуалне интерпретације догађаја прошлости.

---

⁶ Познато је да велике научне претензије у Рајићевој *Историји* ипак нису остварене (в. Деретић 2007: 447).

Тако је историја у *Хроникама* грофа Ђорђа Бранковића и *Историји* Јована Рајића прошлост коју су ови аутори обликовали на основу других текстова, личних уверења и идеолошких стремљења. Интертекстуалним везама са овим делима (чије је „истине” оповргла каснија критичка историографија), историографска метафикција *Судбина и коменџари* упућује на „губитак вере у могућност да (непроблематично) знамо [...] стварност” (Хачион 1996: 200–201).

Треба истаћи и често помињање различитих облика документарне и псеудодокументарне прозе, која подразумева индивидуалну интерпретацију различитих историјских периода и догађаја – помињу се успомене пензионисаног капетана Сафонова, писмо Плинија Млађег, мемоари личног секретара грофа Ђорђа Бранковића, Јохана Ренера, „успомене” Павла Вуковића итд. О томе Марта Ковач каже следеће: „[...] постоје некакве паралелне историје. Једну можеш установљавати као историчар по документима, а друга је она коју видиш из сећања људи. Хоћу рећи, људи који су били ту, учествовали, гледали, па ипак се те две историје никада сасвим не поклапају” (СК: 347).

О томе сведоче и извештаји које Павел Волков шаље из Трста својим претпостављенима, а који се, како време одмиче, све више претварају у измишљотине и интерпретације туђих успутних мисли и запажања. Зато Павел Волков у тренутку дубоке самоспознаје своје извештаје пореди са романом (СК: 234). На тај начин роман *Судбина и коменџари* скреће пажњу на чињеницу „да смо епистемолошки ограничени у својој способности да знамо прошлост, пошто смо и гледаоци историјског процеса и учесници у њему” (Хачион 1996: 206).

Нимало случајно, Волковљева литература у Трсту су Рајићева *Историја* и Доситејева *Еџика* – управо је *Еџика* „прво српско дело у којем је Рајићева *Историја* оставила трагове свог утицаја” (Деретић 1969: 28). Интерпретација наставља да се богати и модификује – јер се елементи садржине *Историје* сада интерпретирају из перспективе још једног утицаја у Доситејевом делу – *Еџике* Франческа Соаве – и Доситејеве личне просветитељске концепције. Одговарајуће примере Доситеј је узимао из српске историје да би илустровао поједине етичке и филозофске ставове садржане у књизи (Деретић 1969: 28). Интензитет осуде Вукашина цареубице у Доситејевој *Еџици* упоређен са речима фиктивног Доситеја Обрадовића о међузависности и међусобној условљености познавања чињеница/истине с једне и среће с друге стране, сведочи о својеврсном парадоксу – управо се примери које Доситеј користи косе са чињеницама критичке историографије.⁷ Избором историографских

⁷ С друге стране, и сам Доситеј наслућује немогућност остварења просветитељског идеала: „Па опет се човек често нађе у прилици да се осведочи колико је мало његово знање о свету; и да постиди своју уображеност” (СК: 216). У том смислу је могуће препознати иронијски призвук у цитирању оптимистичног уверења Доситеја Обрадовића – мото 3. главе 2. књиге романа („О век златни! О мила времена, о весела и слатке радости!”) упућује пре на

текстова у роману јасно се указује на то да коначна истина не постоји – већ да одређени периоди и одређене индивидуе имају своје властите истине.

Такође ваља приметити да је дестабилизација Волковљевог идентитета паралелна са процесом читања поменутих књига. Иако тај процес није покренут читањем, док чита о историјским улогама других, Волков постепено освешћује бесмисленост сопствене историјске улоге и све одлучније одустаје од ње. У роману се инсистира на апсурду и егзистенцијалном несналажењу будући да текстови које чита Волкову помажу да разуме не смисленост, већ промашеност сопствене егзистенције. Проблематизована је и оптимистична мисао о повезаности читања – идентификације – формирања идентитета (в. Калер 2009: 130), јер се процес читања одвија у време разградње Волковљевог дотадашњег идентитета. Ипак, ту се круг не завршава, јер паралелна стварност посредована мотивом фантазмагоријског врта постаје наговештај могућности поновног заснивања идентитета Павела Волкова у некој новој причи.

Роман *Судбина и коменџари* вештим низањем најзначајнијих дела српске историографије 18. века јасно упућује на идеју о историји као конструкцији. Упућивање на поменута дела открива да су историјски извори „колико год да се чине објективни и засновани на чињеницама, ипак [...] само још једна серија међусобно повезаних текстова подложних вишеструкој интерпретацији” (Батлер 2012: 44).

У роману је показано како је приступ историји условљен текстуалношћу (документима, архивским доказима и сведочанствима). Вештим избором текстова који су инкорпорирани у наратив романа наметнута су онтолошка и епистемолошка питања – питања о онтолошком статусу прошлости и њених докумената, о начинима на које је могуће стећи знања о историји, о суштини људских нарави о прошлости и садашњости. Самеравањем „истина” у историјама Ђорђа Бранковића и Јована Рајића и „резултата” критичке историографије, ова питања су потврђена као оправдана.

4. ЧОВЕК У ИСТОРИЈИ И ЊЕГОВА ПРИЧА

Приликом интерпретације мотива двојника, односно (унутарњег) идентитетског удвајања у роману *Судбина и коменџари* ваља имати на уму да „у свету књижевне фикције метафора двојника фокусира проблем идентитета”, тј. да је „свака метафора двојника метафора ишчезавања и привида” (Росић 1996: 316–317).

Формирање ланчаног низа двојника у овом роману претпоставља уочавање трагичних историјских аналогичности, због чега игра именима и лико-

---

сумњу о исправности овакве карактеризације 18. века, него што изражава слагање са њом (о томе видети и у: Марчетић 2009: 83).

вима отвара простор за поистовећивање егзистенција романескних ликова од грофа Ђорђа Бранковића и Павела Волкова до Павла Вуковића и грофа Чарнојевића (в. Марчетић 2009: 99–102).

Идеја да (ни)су битна имена не упућује само на поновљивост трагичних егзистенција, којом се линерани ток времена сажима у тачку свевремениности, већ и на постмодерно преиспитивање претпоставке о хомогености субјекта, односно његовог идентитета. Поменуто преиспитивање у историографској метафикцији могуће је због тога што се у њој инсистира на неразмрсивости јавног и историјског и приватног и биографског (Хачион 1996: 165). Постмодернизам руши традиционалне концепте субјективности и слама „јединство човековог бића путем којег он, мислило се, може да продужи свој суверенитет над прошлим догађајима” (Хачион 1996: 199).

Невоље са идентитетом Павела Волкова почињу са мењањем имена, будући да су идентитет и име увек у нераскидивој вези. Та промена упућује на проблем искорењености, који се потврђује у Трсту, где се Павел Волков осећа и понаша као странац у српској заједници. Сусрет са Павлом Стојановићем у буновним визијама сведочи о томе да промена идентитета није прошла безболно и да нови идентитет не представља хомогену целину, односно да „не постајемо оно што би требало да будемо” (Калер 2009: 132). Расипање те новонастале конструкције започиње, парадоксално, у тренутку када се пред Волковим отварају обећавајуће могућности. Прекретнички карактер 33. године живота (којом се алудира на *Нови завети* и *Божансјивену комедију*) наговештава искушења и унутарње ломове са којима ће се поручник руске царске морнарице сусрести.

Ослушкујући у себи гласове различитих Павела Волкова, он долази до спознаје о томе да је „сваки човек много шта, и то много шта прилично разнородно”, односно „нешто ђаволски компликовано” (СК: 233), што је, наравно, у дослуху са закључком Миће Карамазова – „широк је човек, треба га сузити”.

Аутоиронично размишљање о мноштву „шашавих” Волкова ствара простор за освешћавање личног ироничног доживљаја историје и свих оних који оличавају ту историју – „пре или касније до катастрофе мора доћи, само то никога не узбуђује, напротив, као да та помисао ове шашаве Волкове испуњава неком перверзном радошћу. Као да им се свиђа што се ругају адмиралу Сењавину, руској флоти и, Боже опрости, самом руском цару” (СК: 235). Рационалном освешћавању претходило је несвесно уживање у карневалском изокретању хијерархије и исмевању свих великих историјских подухвата, што симболизује бласфемични Волковљев сан, описан у 27. глави 1. књиге романа. Овај сан не само да открива наличје историје, већ и Волковљевог положаја и улоге у историјском колоплету, који нема никакву сврховитост.

У роману је јасно истакнуто како су сви (велики) историјски подухвати осуђени на пропаст (и побуне и револуције (на пример оне из 1848. и 1956. године), и изградња велике руске морнарице, и Наполеонова освајања,

и формирање коалиције европских земаља, која је требало да се Наполеону супротстави, и формирање Републике Седам Острва, и социјалистички, односно комунистички режими итд.). Историја се открива као хаос и неред, као низ ратова, сукоба, крвопролића и бесмислених покушаја да се нешто од тога осмисли. Због тога се у овом роману не испитује само могућност сазнања прошлости, већ се критички поставља питање *шта је то што желимо да сјознамо*.

Буђење Волковљеве и Вуковићеве запитаности управљено је према поимању недовољности и неиспуњености егзистенције, и утолико разорније што је изненадније. Мотив узалудности људске судбине, бесмисленог настојања да се испуни дато време, обogaћен је интертекстуалним везама са Хераклитовом поређењем живота са дечијом игром грађења градова на песку.

Снови у роману често представљају жељу да се побегне из историјске реалности и уђе у хармонични паралелни свет у коме се, нимало случајно, на песку налази „више каменова неправилног облика”, у којем ипак има неког смисла (СК: 319). Такође, закорачити на песак, у алтернативној стварности, односно у сновима, супротно метафори о грађењу пешчаних градова, значи поћи у сусрет жељеној причи/егзистенцији.

Овде ваља подсетити и на Бахтинову идеју да у менипеји (а тиме посредно и у роману) „сновима, маштања, безумље нарушавају епски и трагички интегритет човека и његове судбине. У њему се отварају могућности другог човека и другог живота, он губи своју завршеност и једнозначност, он престаје да се поклапа са самим собом” (1979: 87).

Стварни и алтернативни свет представљени су као узајамне негације – врт у сну Волкова подсећа на запуштени врт у палати на Крфу, где се налази Сењавинов главни штаб. Али разлика је евидентна: „у оном врту, вода у рибњаку била је отровно зелена и риба није било; овде је сребрно блистава и у њој се сијају, попут ватромета у ноћи, безбројне рибе” (СК: 318).

О паралелном свету, простору сусрета деспота Ђорђа Бранковића, Павела Волкова и Павла Вуковића, на најбољи начин говори одабрани цитат из сонета „Прстен” Ивана В. Лалића: „Што не постоји, могло је да буде. / Или постоји изван одредишта”.⁸ Паралелна егзистенција, супротстављена хаотичном и бесмисленом току историјског времена, подразумева свевременост, хармоничност (о чему сведочи опис врта) и сврховитост. На самом почетку романа препознаје се идеја да се људска судбина не испуњава у историјском времену, већ у неком другом облику времена – а то је људско време остварено у наративу, односно у причи. Адријана Марчетић истиче да је „чудесни врт [...] пре свега метафора саме фикције, парадигма романескног света у који читаоци [и јунаци романа] улазе да би бар привремено постали неко други, односно да би ‘променили причу’” (2009: 86).

---

⁸ Поменута песма припада циклусу песама *Десет сонета нерођеној кћери*.

Будући да се у метанаративним пасајима обиље синхроних прича описује као врт, могуће је претпоставити да је и врт у сновима јунака, у ствари, врт прича у којем они треба да пронађу себи одговарајућу, и на тај начин надоместе несавршеност сопствене историјске приче, којом управљају невидљиве и равнодушне силе са којима је борба немогућа.

Једино чудо којим се може супротставити упознатом злу у свету је лична, алтернативна прича.

5. ЗАКЉУЧАК

Роман *Судбина и коментари* Радослава Петковића је и у погледу наративних поступака и у погледу идејног богатства изузетно сложено дело српске постмодернистичке књижевности. Сумња у могућност досезања коначног и објективног знања о догађајима прошлости изражена је мишљу да „мноштво догађаја које човек види нису ништа друго до комадићи разбијеног огледала у којима се разбија и истински одраз лика” (СК: 405). Сведочанства о прошлости, као *коментари судбине*, сведочанства су о појединачним интерпретацијама стварног, у њима догађаји постају чињенице, а свако следеће читање таквих сведочанстава подложно је даљој интерпретацији, која рађа нове чињенице. Писање и читање историје је увек контекстуализовано, увек идеолошки условљено, и зато су прошлост и садашњост (као и будућност) нераскидиво повезане. Поред тога што је разумевање прошлости условљено перспективом из које се она посматра, у људским животима могуће је уочити *ипраичне аналоије*. Тако се поред преплитања линеарног и цикличног времена, у овом роману могу уочити парадоксална преплитања вечног и променљивог. Константне су апсурдност историје и трагичност људске егзистенције из које се излаз тражи у алтернативној, индивидуалној причи. У том смислу, паралелни свет и паралелна историја представљају коначни коментар на судбину која је човеку дата.

ИЗВОР

СК: R. Petković, *Sudbina i komentari*, Beograd: Laguna, 2013.

ЛИТЕРАТУРА

Ајдачић (1996): D. Ajdačić, Tipovi odstupanja od stvarnosti u istorijskom romanu, u: M. Maticki (ur.) *Istorijski roman*, Beograd: Institut za književnost i umetnost, Sarajevo: Institut za književnost, 245–252.

Батлер (2012): К. Batler, *Postmodernizam: sasvim kratak uvod*, Београд: Službeni glasnik.

Бахтин (1979): М. Bahtin, Problemi poetike Dostojevskog, u М. Solar (ur.) *Moderna teorija romana*, Београд: Nolit, 78–93.

Бошковић (2010): Д. Бошковић, Српски историјски роман: Од Другог светског рата до 1999, у: *Заблуде модернизма*, Београд: Службени гласник, 7–30.

Вајт (2011): Н. Vajt, *Metaistorija: istorijska imaginacija u Evropi osamnaestog vijeka*, Podgorica: CID.

Долежел (2008): Lubomir Doležel, *Heterokosmika: fikcija i mogućí svetovi*, Београд: Službeni glasnik.

Деретић (1969): Ј. Деретић, *Досијееј и његово гоба*, Београд: Филолошки факултет.

Деретић (2007): Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Зрењанин: Sezam Book.

Јерков (1996): А. Јерков, Оглед о спознајном интересу историјског романа, у: М. Матицки (ур.) *Историјски роман*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Сарајево: Институт за књижевност, 433–445.

Јоковић (2002): М. Јоковић, *Онџолошки њејзжж њосџмодерноџ романа*, Београд: Просвета.

Калер (2009): Дž. Kaler, *Teorija književnosti: sasvim kratak uvod*, Београд: Službeni glasnik.

Лиотар (1988): Ž. Liotar, *Postmoderno stanje*, Novi Sad: Bratstvo–Jedinstvo.

Лукач (1958): Ђ. Lukač, *Istorijski roman*, Београд: Kultura.

Марчетић (2009): А. Marčetić, *Istorija i priča*, Београд: Zavod za udžbenike.

Ређеп (2004): Ј. Ређеп, *Генеза Хроника ѓрофа Ђорђа Бранковића*, Нови Сад: Прометеј.

Речник књижевних џермина (2001): *Rečnik književnih termina*, ur. Dragiša Živković, Вања Лука: Romanov.

Росић (1996): Т. Rosić, *Dnevnik o Čarnojeviću – sukob individualizma i istorijske svesti*, u: М. Maticki (ur.) *Istorijski roman*, Београд: Institut za književnost i umetnost, Сарајево: Institut za književnost, 315–328.

Солар (1988): М. Solar, *Roman i mit: književnost, ideologija, mitologija*, Zagreb: August Cesarec.

Хачион (1996): Л. Hačion, *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcija*, Novi Sad: Svetovi.

Nina B. Marković
University of Kragujevac
Faculty of Education in Jagodina
Department for Philology

POSTMODERNIST LIGHT IN THE WELL OF PAST (TRUTH ABOUT
THE PAST AND THE MAN IN RADOSLAV PETKOVIC'S NOVEL
FATE AND COMMENTS)

Summary: The paper analyzes the postmodernist question of possibility of reaching the ultimate truth about the past in Radoslav Petkovic's novel *Fate and comments*. In this novel, history is described as a human and rhetorical construct. The approach to history is conditioned by textuality, fictionality and individual interpretations, often ideologically motivated. The right choice of the texts which are skillfully incorporated into the novel raises certain ontological and epistemological issues – questions about the ontological status of the past and documents from the past, about the ways of learning about history, about the character of testimonies related to the past. The paper also deals with the relation between literary and historiographical discourses and their role in understanding both individual and collective past.

Key words: Radoslav Petkovic, *Fate and comments*, historiographical metafiction, postmodernism, history.